

Паневропа, Балканите и България

Румяна Конева

Балканските народи и техните държави са поставяни, а нерядко и сами са се поставяли, в сложни геополитически ситуации през вековете. Те са изживявали и заради това горчиви исторически съдби, нерадостни народностни, а и международности взаимоотношения, борели са се с „врага” „отвън”, но не винаги са успявали да преборят или надмогнат „врага в себе си”.

Именно поради това стотици балкански интелектуалци, общественици, политически дейци са търсели различни пътища към заедността, към единността, към сътрудничеството. Науката и в миналото и днес изследва тези предложения, мащабните и в повечето случаи добронамерени замисли на Балканското възраждане, на усилията на политическите елити да скъсят времево и идейно основателното завръщане на тези народи в единния европейски духовен дом. Ние отдавна знаем, че балканските народи са били на крачка от осъществяването на тези идеи¹. Знаем обаче също, че още по-голяма е била тази крачка при възпрепятстването им. Особено категорично това се изразява по време на войните 1912-1918 г., когато най-напред в Балканските войни се минава и идеята за балканско единство, а славянската търпи пълно фиаско.

По време на Първата световна война противоборството и омразата толкова категорично изземват формулираните от епохата на Възраждането благородни послания за балканско единство, че „националното” измества общочовешкото и в политико-поведенчески, и в културно-психологически аспект. Единствено успокоително явление в този „противобалкански котел” е съизмеримостта му с останалите европейски народи, където още през 1914 г. германската и австрийската пропаганда бяха формулирали изразите „Всеки изстрел – един руснак, всеки удар – един французин”. (Jeder Schuss – ein Russ, jeder Stoß – ein Franzos). Много се писа за тази пропаганда от двете страни на фронта. От позицията на XXI век тя е окончателно преодоляна. Направен е и основателният извод, че победени от войната са всички народи, а победата е с дълготраен душевен отпечатък. Така всъщност поставените още през 80-те години на XX век въпроси за културата и войната² намериха категорични последователи и основания за потвърждаване на нееднозначно приемани тогава „смели” тези.

* * *

¹ Weigel, H. Lukan, W., Peyfuss, M. Jeder Schuss ein Russ, jeder Stoß ein Franzos. Literarische und graphische Kriegspropaganda in Deutschland und Österreich 1914-1918. Wien, Brandstätter, 1983.

² Вж. Илчев, Ив. Родината ми парава или не! Родината ми - права или не! : Външнополитическата пропаганда на балканските страни (1921-1923), Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, С., 1995; Конева, Р. Голямата среща на българския народ. Културата и предизвикателствата на войните 1912-1918. Академично издателство „Марин Дринов”. С., 1995.

Ако се дистанцираме от „сковаността” на историографията ни след Втората световна война и „авангардните” за онези години цитирани изследвания, защитени първо като дисертации и после оповестени монографично, са имали достатъчно предшественици поборници за преодоляване тази интелектуална празнина и то непосредствено след Първата световна война. Това не са били единствено „тесните социалисти” или болшевиките (както се пишеше тогава), а традиционните „европеисти” приели Първата световна война като Първия съвременен европейски провал.

Изтъкнатият провал, съдържащ освен разрушителната стихия в себе си, последиците от нея и първата несравнима дотогава травма от световен мащаб, поставя човечеството и пред много нови дилеми. Всички те са свързани с нови обединителни програми и предложения. Най-главните биха могли да бъдат групирани в три основни направления:

1. Предложението на революционните сили за една всеобща социалистическа платформа, където основната идеология е свързана с „пролетарския интернационализъм”, при който се изтъква, че „пролетарият няма родина”.
2. Непознатото дотогава „компенсаторно” обръщане към себе си, към „националните устои”, където се търси вътрешнонационалното единство, пораждащо обаче противопоставяне и ксенофобия.
3. Предложението за създаване на Единни европейски щати (Паневропа), около което се обединяват традиционни политици, общественици, учени, писатели, радатели на духовното общуване между народите. Те издигат идеите на мира, пацифизма и миротворчеството като основополагащи градива на едно съвместно европейско бъдеще.

В научните изследвания от ново и по-ново време първите две политически и в същото време до някъде „обществено-културни” платформи са изследвани подробно. Някак встрани остана в българската историография именно тази „традиционна” платформа на зрелите европейци. Именно те първи забелязват, че триумфът и триумфалното тържество на победителите в Лондонския хотел „Риц” е и знамение за прекършените съдби, сетивност и музи и от двете страни на фронта. Затова може би не е и случайно съпадението, че именно в британската столица се събират и първите противници на войната в сферата на художественото слово, основавайки през октомври 1921 г. международния писателски съюз – ПЕН –клуба, синоним и днес на обединените писатели, есеисти, новелисти с извоюван авторитет в родните страни и признати извън границите на същите тези „родни страни”. Защото те своевременно са изпратили посланията си от общ хуманитарен поглед с всемирен еквивалент.

Пак през същата, 1921 г. година се ражда и идеята за Обединени европейски щати, придобила известност и утвърдила се като Паневропейско движение. А поборниците в него като неуморими застъпници на Паневропа. На 15 февруари 1922 г. синът на австрийския дипломат Хайнрих граф Куденхофе Калерги и японката Мицуко

Аояма **Рихард Куденхове - Калерги**³ обнародва в берлинския вестник *Vossische Zeitung* статията „Паневропа – едно предложение“⁴. **Предложението** бързо намира съмишленици и поддръжници сред водещите кръгове на интелектуалците, поетите, писателите и философите на Европа: Пол Глодел, Пол Валери, Хайнрих и Томас Ман, Стефан Цвайг, Герхард Хауптман, Райнер Мария Рилке, Артур Шницлер, Зигмунд Фройд, Алберт Айнщайн, Ортега и Гасет, Рихард Щраус и пр. Замислено като джежение на интелектуалците, към него се присъединяват младият тогава кьолнски кмет Конрад Аденауер и виенският студент, по-късно австрийски канцлер Бруно Крайски.

Едва ли ще е много погрешно да се твърди, че Паневропейската идея всъщност е едно ново равнище и следващо стъпало в традиционноевропейските ценности, изграждали образа на Стария континент в посока на устойчивото и духовностойното през вековете. Неин автор и идеен вдъхновител е споменатият вече **Рихард Николаус Куденхове - Калерги (1894-1972)**. Роден и отраснал в мултикултурна среда, той отрано възприема ценностите на „космополитизма“. Баща му е бил дипломат, владеел е 18 езика, създал семейство със съпруга от известен род в „страната на изгряващото слънце“, възпитава 8-те си деца в дух на толерантност и добронамереност. Младият Куденхов не поема пътя на баща си, отказва се от професионалната дипломатия и се посвещава още като гимназист в Терезианума, а после като студент на нравствено-етични, породени от следвоенното време, теми. Той следва философия и история, защитава дисертация по психология⁵ във Виена. В по-късните си откровения⁶ изповядва, че върху философското си изследване „Хиперетика“ е работел три години, а за книгата му Пан-Европа са били нужни три седмици. Толкова въодушевен и заплепен е бил от идеята за общ европейски дом. Твърди също, че „светът на философията от всички времена го интересувала много повече от политическия“⁷, че без философските му виждания никога е нямало да

³ По-подробно вж: *Ziegerhofer-Prettenthaler, Anita: Botschafter Europas. Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi und die Paneuropa-Bewegung in den zwanziger und dreißiger Jahren. Wien 2004, Wyrwa, Ulrich: Richard Nikolaus Graf Coudenhove-Kalergi (1894–1972) und die Paneuropa-Bewegung in den zwanziger Jahren. In: Historische Zeitschrift 283, Heft 1/2006, S. 103–122; Громова, А. Рихард Куденхов-Калерги и пан-европейское движение в 30-е годы XX века. Москва, 2008, дис.*

⁴ Година по-късно обнародва и програмната си книга „Паневропа“, която дава началото на ново политическо и културно движение. Той вижда само две алтернативи в следвоенна Европа – или обединение или пълен разпад, при който ще се създаде изкуствена граница, която ще дели стария континент на „светска колония“ и „американски протекторат“.

⁵ „Обективността като основен принцип на морала“ („Die Objektivität als Grundprinzip des Morales“), Wien 1917.

⁶ Coudenhove-Kalergi, *Ein Leben für Europa. Meine Lebenserinnerungen*, Köln, 1966.

⁷ „Mich hat die philosophische Welt zu allen Zeiten mehr interessiert, als die politische“

достигне до мисълта да поведе борбата за Европа. Преосмислянето на (хипер)етичните стойности, които би трябвало да се основават на неоаристократични светоизмерения, щяло да спаси Европа от моралния залез, а взаимодействието между етиката и техниката би спряла в крайна сметка стопанския упадък на Европа.⁸

Тези разсъждения в книгата “Техниката” , а също и прочетената статия „Паневропа-едно предложение“ впечатляват и българския учен Иван Шишманов още през 1922 г. Това ще бъде и един от поводите след няколко години да се заеме с учредяването на българската секция и да я оглави. По-късно Шишманов изповядва пред Калерги, че още във Фрайбург се е запознал с възгледите му, възприел ги е и ги е направил достояние на студентите през есента на 1923 г.⁹ И това той наистина прави още във встъпителната си лекция към курса „Славянският свят” и по този начин е един от първите „мисионери” на Европейската идея в Германия и нейното разпространение сред академичните среди¹⁰. Нещо повече. Свързва я и със славянските народи и техните култури, бори се срещу предразсъдъците в западното общество срещу тях.¹¹

Граф Куденхоф-Калерги проявява изумителни организационни умения и успява да разпространи идеята си така, че тя да стане в кратки срокове изключително известна сред културно-политическия елит. Това улеснява учредяването през 1923 г. на собствена централа в двореца Хофбург във Виена. Там е и седалището на Паневропейски съюз, който от 9-ти юли 1925 г. се институционализира като самостоятелно дружество. През 1924 г. Калерги основава и оглавява списанието “Pанeuropa”, което разглежда редица въпроси на новата идея, разкрива дейността на организацията, обединява единомишлениците. При подбора на съидейници и съратници той следва упорито застъпените в книгата си възгледи¹²: към противниците на обединена Европа причислява националистите-шовинисти, комунистите, милитаристите и привържениците на митническия данък.

Авторът на програмата разделя политическите от стопанските искания. Към първите причислява: задължителен договор между всички европейски държави, включително и Великобритания; сключване на паневропейска военна конвенция; учредяване на британско-европейска Антанта; паневропейски пакт за гаранция и

⁸ Пак там.

⁹ НА-БАН, ф. 11к, оп. 1, а.е. 236, л. 52. “Noch vor drei Jahren, als ich in Freiburg weilte (ich hielt damals als Gastprofessor Vorlesungen an der dortigen Universität) las ich mit Vergnügen Ihr geistesreiches und doch tiefes Werk “Das technische Zeitalter”.

¹⁰ По-подробно вж: *Конева, Р.* Иван Шишманов и Обединена Европа. Издателска къща „Гутенберг”, С., 2011.

¹¹ Пак там. Вж. и: *същата*: Големият човешки замисъл „взаимност” в българската култура и „взаимното взаимност” в големия европейски замисъл на професор Иван Шишманов. – Балканите и техните периферии. Балканистичен форум № 1, 2012, 51-69.

¹² *Coudenhove-Kalergi, R.* Paneuropa. Ein Vorschlag, Wien. 1922.

сигурност на вътрешните граници; паневропейска защита на малцинствата; паневропейска „доктрина Монро“; регионално подразделяне на обединените народи; международно разоръжаване.

Стопанските искания, формулирани от Калерги са: постепенно премахване на вътрешно-европейските граници; изграждане на паневропейски митнически съюз, вътрешно-европейска свободна търговия; изграждане на единна икономика; планомерно включване на европейските стопански колонии от Западна Африка към европейските суровинни източници; тясно стопанско сътрудничество със Съветския съюз; съвместно изграждане на европейски водни пътища и други транспортни връзки; приемане и установяване на единна европейска валута.¹³

Паневропейската идея по същество е една платформа – по-стар първообраз на днешния Европейски съюз, родена именно от отрицанието на Първата световна война и нейните последици. Независимо, че неин основател е споменатият 30-годишен младеж, бих определила движението като движение на опитните - „Der Erfahrenen“. Опитните в смисъл на политици и интелектуалци, изстрадали пътя на „политиката на противопоставянето“. Това можем лесно да установим още на Първия паневропейски конгрес във Виена, свикан от 3-ти до 6-ти октомври 1926 г.

От списъка на ръководството на конгреса става видно, че с идеята за бъдеща обединена Европа се захващат мъже с установен политически стаж: Пол Дестре, Вацлав Шустер, Паул Лъобе, Карел Пуста, Едуард Ерио, Никола Политис, Н. Климас, Игнаш Зайпел, Георг Лукач, и не на последно място Куденхоф-Калерги. Всички с, изключение на германския и френския представители, за обозначени като политици (дипломати, министри АД, „бивши“). Всички те са обаче в най-златната си зряла възраст. Ерио и Политис са на 54 години, Лъобе – 51, Лукач - 41. Иван Шишманов от България е на 64 години и също с извървян политически стаж.

Още тогава се формулират и основополагащите задачи на Движението:

1. Паневропейското движение е надпартийно масово движение за обединение на Европа.
2. Целта му е да се обединят всички европейски държави, които желаят, в един общ политико-икономически съюз, основан върху равнопоставеността и мира.
3. Световно-политическата програма на Паневропейското движение е Приятелско взаимодействие с останалите континенти в рамките на Обществото на народите.
4. Паневропейското движение се въздържа от всякакво вмешателство във вътрешно-политическите въпроси на други държави.

¹³ Coudenhove-Kalergi, R, Das Pan-Europa-Programm. Wien 1924.

5. Паневропейският съюз е разделен на държави; всяка държава има собствен самостоятелен комитет, който сам се финансира, Централното бюро на Паневропейския съюз се помещава във Виена.

6. Знакът на Паневропейския съюз е Червен кръст върху златно слънце.

Няма да разглеждам тук историята на конгреса, още по-малко различни вълнуващи страни от неговото ежедневие. Ще се изкуша само да спомена, че за първи път е било достатъчно да покаже всеки един делегат картата си на границата с Австрия и да я премине без виза. Това са извоювали тези първи мъже-европейци¹⁴.

Този въпрос се поставя на широко обсъждане впоследствие между отделните държави. От Балканите българите първи реагират на това предложение и още през 1927 г. изразяват своето положително отношение към него. Те подкрепят също и идеята да се отстранят митническите тарифи и да има свободна търговия между държавите.

По досега известните ми документи (в момента тече един проект, който ще доуточни много неизвестни) балканските народи още в самото начало излъчват свои активни поддръжници. Думата „излъчват” е специално подбрана, тъй като за цялостна разгърната и усвоена паневропейска идея тогава е трудно да се говори.

За постепенността в усвояването ѝ свидетелстват и най-първите споделени представи за общото ни бъдеще. Още през 1925 година Куденхоф-Калерги се допитва чрез анкета анкета до различни изявени интелектуалци и политици в Европа със следните въпроси:

1. Смятате ли създаването на Обединени Европейски щати за нужно (необходимо)
2. Смятате ли за осъществимо това намерение?

Гръцкият министър-председател и външен министър Михалакопулос отговаря, на първия въпрос, че според него това би било най-голямото щастие за европейските народи и че по този начин войните биха били невъзможни и всяка държава би се отдала (посветила) на продуктивна и градивна работа.

На втория въпрос той отговаря, че не му се струва невъзможна реализацията на това предложение, макар близката ѝ перспектива да не е реална, тъй като националният егоизъм е непреодолима пречка. И продължава: Въпреки трудностите, духовният елит

¹⁴ *Ludwig, E.* Das neue Vaterland Paneuropa. Berlin, 29 Sept. 1926 – NFP, 02.10.1926. „, Wer in diesen Tagen nach Österreich fährt, um am Kongress teilzunehmen, braucht kein Visum; er zeigt nur seine L e g i t i m a t i o n als P a n e u r o p ä e r vor: dann wird er durchgelassen. In dieser kleinen Artigkeit liegt ein Symbol, zum erst mal in unserer Geschichte wird einer, der sich Europäer nennt dafür belohnt. Macht nichts, dass er zehn Schilling zahlt um dabei zu sein, die alten Staaten fördern weit höhere Steuern. ... so wird es wohl in einem Jahrzehnt auch sein, wenn unsere Sohne staunend von den Pässen erzählen lassen werden, ohne denen 25 Visa die 25 Staaten Europa nicht besuchen konnten.

на Европа трябва търпеливо и упорито (издръжливо) да работи за този гигантски и благороден замисъл¹⁵.

Д-р Рудолф Панвич (Rudolf Pannwitz) от Коркула, Далмация отговаря , че намира идеята за необходима и че само по този начин могат да се преодолеят конфликтите между държавите, намира сащо, че е възможно създаването на такъв съюз. За Европа това е необходимо, - изтъква той - независимо от обстоятелството, дали някои държави с удоволствие или без желание ще влязат в него („gern oder unger“). Тук трябва да се прояви мъдрост и да се работи в тази посока.¹⁶

Българският министър-председател тогава – Александър Цанков отговаря от своя страна по следния начин:

„Следствие на голямата война създаването на Обединени европейски щати едва ли изглежда възможно. Европа трябва да работи дълги години за да възстанови отново нормалните приятелски връзки между държавите...

Самата идея от своя страна е трудно осъществима не само заради дългосрочната перспектива, но най-вече заради различната поставеност на малките и големите народи в Европа.

И все пак добавя: „Не може да се каже, че обединените европейски щати са задължително необходими, може обаче да се твърди въпреки всичко, че тяхното образуване – ако е възможно – би било много желателно”¹⁷.

В същия брой от 1925 г. четем, че паверопейски комитети са вече основани в Германия, Австрия, Чехословашката република, Унгария. Съобщава се още, че тече процедура за учредяване на такива секции във Франция, Полша, Белгия, Холандия, Швейцария, Дания, Финландия, Литва, Естония, България.

След Първия паневропейски конгрес централата от Виена продължава да изпраща различни анкети до държавите-членки на съюза и един от следващите въпроси е свързан с изготвянето на един общ европейски паспорт.

„Първият положителен отговор даде българското царско правителство. Той гласи:

¹⁵ Paneuropa-Zeitschrift, 2 Jg, Heft 1/3, 1925, S. 50-53. За сравнение само ще приведа и пророческите отговори на тогавашния кмет на Кьолн и бъдещ първи канцлер на ФРГ Конрад Аденауер, който е убеден в необходимостта от Съединени европейски щати, но също така е и убеден, че в настоящия момент (1925 г. – б.а. - Р.К.) това е невъзможно: „1. Ich halte die Schaffung des vereinigten Staaten von Europa für notwendig. 2. Ich halte das Zustandekommen wohl für möglich, nur im gegenwärtigen Zeitpunkte nicht”.

¹⁶ Пак там, 56-57

¹⁷ Пак там, 76-77.

„... Българското правителство по принцип е съгласно с Вашето предложение за един общ европейски паспорт при условие, че предложението ще бъде прието също и от другите държави и особено от съседните на България държави, за което отделни подробности трябва да се уточнят на специално организирана по този повод конференция” (подписано от секретаря на легацията Н. Желев, а вляво стои подписът с инициали L.S.

От същата година в Указателя на Паневропейското движение за първи път е включена и една балканска държава – България, а за адрес на Българската секция е посочена улица Шипка № 11, където е домът на проф. Иван Шишманов. През следващата година се присъединява и Секцията от Кралството на южните славяни, чието първоначално седалище е Загреб (Маргаретска 4), а председател – Павле Беркеш (Pavle Berkeš)¹⁸. Същата година развива новоучредената секция активна дейност и кани в Загреб да изнесе доклад пред дружеството министър-председателя на Полша и ръководител на полската паневропейска секция Алексардър Ледницки на тема „Националната идея и нейното развитие”, в която се проследява прерастването на националната идея в паневропейска.

Независимо от тези предварителни нагласи през следващата година –1929 г. – в един от анализите за дейността на паневропейските секции четем, че „югославската преса се ограничава само с най-общи коментари от Париж (става въпрос за инициативата на Бриан) или пък поставя македонският проблем като главно условие за създаване на обединени европейски щати. Така пишел „Обзор”, че Франция искала да бъде хегемон в Паневропа, а Германия щяла бъде кукловода зад кулисите”. „Привредни преглед” виждал Паневропа само в светлината на македонския въпрос; докато той не се бил решил, дотогава Балканите щели да останат огнище на пожар в Европа; настъпило е крайно време европейските държавни мъже да се занимават с актуалните въпроси, вместо да си губят времето с идеологии; все пак предложението на Бриан – продължава вестникът— можело да доведе до резултати, ако не се разпадне идеята на Обществото на народите, в което думата имат само големите държави, а за малките не остава нищо.

В редовно правения преглед Paneuropäisches Kalendaricum „Панейропейшес календарикум” на страниците на списанието може да се установи разрастващият се интерес сред балканските държави по отношение на Паневропа. В този „календарикум” научаваме още, че на официален банкет на 23 октомври 1923 г. българският министър-председател Ляпчев най-сърдечно е приветствал „Проекта Паневропа, чието

¹⁸ Пак там, 4 Jahrgang, Heft 3. 1928 „Hochwohlgeboren Herrn Graf Coudenhove-Kalergi, President der Paneuropäischen Union, Wien 1, Hofburg. Über Ersuchen des Kgl. Ministeriums dess Äussern beehrt sich die Königlich Bulgarische Gesndtschaft Ihnen Nachstehendes Höflichst mitzuteilen:

Die bulgarische Regierung stimmt Ihrem Vorschlage betreffs Einführung eines Europapsses im Prinzip zu, unter der Voraussetzung, dass der Vorschlag auch von anderen Staaten, insbesondere von Nachbarstaaten Bulgariens gebilligt wird, wobei Einzelheiten auf einer Konferenz zu erörtern wären.

Mit dem Ausdrücke besonderer Hochachtung zeichnet der Gesandtschaftsekretär N.Geleff m.p.”

осъществяване трябва да поощри и по-голямото доверие в отношенията между балканските държави”¹⁹.

Колкото и примери да се привеждат, изводът ще бъде само един. Всички балкански държави показват заинтересованост към паневропейската идея и повечето от тях имат стаени резерви, изхождайки от горчивото балканско съседство.

А „Адеверул” – румънски вестник – изтъква, че в Европа имало в момента (1929) две основни линии, които са в битка една срещу друга – болшеvizма и капитализма. Те също биха могли да се обединят чрез една обща международна съвместна дейност и чувство за солидарност, което трябва да обладае всички европейци. През 1856 г. видяхме обединението на Италия, през 1871 – на Германия, през 1879 г. за първи път се говореше за балканско единство, кога най-накрая ще се осъществи и европейското единство? – се пита нетърпеливо в румънския вестник.

Тези свидетелства са свързани и с интензивирането на паневропейското движение в Югоизточна Европа. През 1930 г. се учредява гръцката секция на Паневропа. Президентът на гръцката република Александър Цаймис, министър-председателят Елефтериус Венизелус и гръцкият външен министър Андре Михалакопулос са приети в почетния комитет на паневропейското движение.

Пак през същата година се учредява и Румънската секция с почетното председателство на ректора на Букурещкия университет и депутат проф. Николае Йорга, за президент е избран проф. К. Стояновичи.²⁰

Пак през същата година на 1 май Франция излиза с предложение за учредяване на Европейски държавен съюз. Тази инициатива е подкрепена от много правителства, които изпращат свои ноти и обосновки на съгласието си с нея. Сред тях са и Румъния, Югославия, Гърция, България, Албания. Тяхното съдържание ще разгледам подробно в подготвяната монография. Тук само ще спомена, че се наблюдава рядко единство във възгледите на балканските държави за едно съвместно европейско бъдеще.

Този конгрес освен че приема поредните значими решения е знаменателен и с още нещо. На него се определя и датата 17 май – Денят на Паневропа. Явно е,

¹⁹ Пак там, 1929, ноември кн. 9, с. 28.

²⁰ Пак там, година VI, февруари 1930, с.58 В румънския комитет влизат още: - заместници -проф. Деметър Густу и министър а.д. Лаховари; от страна на правителството в комитета са представени външният министър Г. Миронеску, финансовият министър В. Маджару, правният министър Г. Юниан. Към Комитета принадлежат: Oberzeremonialmeister J’Stircea, Prinzesin Alexandrina Contacuzen, Helen Seulescu, Calypso Botez, die ehemaligen Minister C. Argotioianu, J.G.Duca, N.D.Germani, Dr. N. Lupu, G. Trancu Jași, Universitätssekretär G.Gafencu, die Professoren Antonescu, Radulescu-Motru, Lascar Antoniu, G. Tașca und der redakteur der „Adeverul“ В. Braniestanu. През следващата година на мястото на починалия председател министър AD Seulescu wurde der bisherige Vizepräsident, Gesandter AD zum Präsidenten, Die Prinzessin AlexandrinaContacuzen nebst Universitätsprofessor Gusty zu Vizepräsidentin gewählt.- пак там, юни-юли 1930.

На конгреса в Базел 1932 г. участват и четат първия ден приветствия от България проф. Борис П. Петков, от Румъния – Министър „ад“ Михаил Маноилеску (ръководи Европейската Аграрната комисия), от Турция Недим Вейзел, от Югославия – министър Момчило Нинчич (президент на организацията на европейския мир), Гърция – Мегалос Калояни.

От казаното дотук, става ясно, че балканските държави и техните политически елити се включват в паневропейското движение и заемат достойно място в него, макар това те да правят с различна интензивност.

Българският вдъхновител на Паневропа е проф. Иван Шишманов, който още във Фрайбург през 1922 г. прочита статията на граф Николаус Куденхоф-Калерги „Паневропа-едно предложение“, представя я на студентите там и после активно се включва в паневропейското движение, в ръководството на Първия конгрес през 1926 г., а в България основава през пролетта на 1927 г. и Българската секция.

След като се завръща в България от Първия паневропейски конгрес, проведен във Виена, още през втората половина на октомври 1926 г. Шишманов пише подробен отчет за видяното и постигнато от него. Отправената от Куденхов пък молба да се основе и в България подобно движение, той осъществява в кратки срокове. През февруари 1927 г. ученият изпраща до редица български общественици и политически значими личности писмо, с което ги кани да се присъединят към движението: „През тоя месец (февруари – б.м. –Р.К.) се основа в София българска секция от Паневропейския съюз, който има вече подобни секции в Германия, Белгия, Полша, Австрия, Чехословашко, Унгария, Литва и Латвия. Целта на Съюза е да разпространява чрез живото слово и печат идеите за сближение и сътрудничество между всички европейски народи на политическа, економическа и културна почва, та да може да се осъществи на едно по-близко или по-далечно бъдеще, в по-малки или в по-големи етапи мечтата на толкова светли и велики умове, още от Данте и Хенрих четвърти насам... ”– започва писмото си ученият и продължава: Паневропа, която иска да се създаде в рамките на Обществото на народите, не е вече една утопия, това показва най-добре заявлението на министър-председателя Херио във Френската камара на 29.I.1925: „Най-голямото ми желание е да видя един ден Съединените щати на Европа. Ако аз употребявам в Обществото на народите своите сили с толкова смелост, то е само, защото виждам в тая голяма институция първата скица на съединените щати на Европа”.²¹ По-нататък той прави една кратка ретроспекция на развитието на движението и обосновава своя

²¹ *Конева, Р.* Първите „мъже-европейци”. Към историята на Паневропейското движение в България Част I, Балканистичен форум, С., 2010, 1-2, 82-104.

възглед за учредяване на Българска секция. Защото този първи жест на Ерио е бил последван от съчувствен отговор на Щрезман. Без да изтъква специално и своята тайна надежда така да си подадат ръка и други народи враждуващи помежду си, Шишманов сам ни води до този извод, изброявайки не само страните, подкрепили волята за мир и разбирателство, но и личностите, оглавили това „мисионерство” и прибавя към познатия вече списък от политически мъже и общественици и интелектуалци от величината на Алберт Айнщайн, Герхард Хауптман и др.

„Като сме убедени, че съзнавате напълно голямата полза от възможността, която се дава на България, да заяви пред новия европейски форум своите справедливи искания и оплаквания /вторият Паневропейски конгрес се свиква тая година в Брюксел и ще се занимава по-специално с економически въпроси/, ние ви молим – продължава ученият - да ни подкрепите морално, като се присъедините към нас и станете член на българската секция на Паневропейския съюз”²². Писмото е написано на изработаната за целта специална бланка с логото на Съюза, местонахождението – ул. „Шипка” № 11 (домът на Иван Шишманов), собственоръчно подписан от председателя проф. д-р Иван Шишманов и секретаря д-р Иван Байнов. Изготвен е и списък на адресатите, които са помолени да потвърждават своето участие писмено. Повечето от имената са познати и утвърдени общественици, политици и културни дейци. Желаното писмено потвърждение изпращата следните отбелязани в записките на Шишманов лица²³: Мишев, Николаев, Кьорчев, Статев, Данаилов, Янулев, Кир. Попов, Джидров, Ив.Ст. Гешев, Байнов, Ст. Цанков, П. Стайнов, Дренков, Д. Казасов, Сталийски, Минчевич, Станчев, Караджулев, Ас. Златарев, Гиргинов, Д-р Стоянов, Д-р Киров, Арнаудов, Танчев, Минчевич, Влайков, Ставров, Фичев, Фаденхехт, Мишайков, Мошанов, Ив. Георгов, Баламезов, Тенев, Гр. Василев, П. Стоянов, П. Пешев. Шишманов разпределя и в отделен списък участниците в трите секции – секцията за малцинствата, за стопанско развитие, за културата (както тогава е било формулирано „умствен съюз”)²⁴.

За броя на потвърдилите участници научаваме и от едно писмо на Шишманов до Куденхов-Калегри от 1.3.1927 г., в което той съобщава, че привържениците са засега 30 – всички от сферата на политика, стопанство, наука и изкуство, но се надява броят им да се разрастне.²⁵

Учредителното събрание е било насрочено за „13 март 1927 г., неделя, в 10 часа „преди обяд” в сградата на Археологическия институт на ул. „Раковски” № 127, срещу свободния университет”²⁶. През 1927 г. денят 13 март вече не е в съответствие с

²² Пак там.

²³ Имената се изписват по начина, по който самият Шишманов ги е нанесъл в бележките си.

²⁴ Пак там.

²⁵ РГВА, Ф. 554, оп.1, а.е. 13, л. 442.

²⁶ Пак там.

Грегорианския календар от 1913 г. и не носи онази национално-патриотична натовареност и емоция, която беше подбудила професора да отмени лекциите след вестта за падането на Одринската крепост.²⁷ Но асоциативният символ тук е по-скоро свързан с еволюиралото Шишманово „НЕ на омразата” и проповядваната от него идея за мир и собственооръчно изработения и приет в това ранно неделно утро „Устав на българската секция на Паневропейския съюз”. Той се състои от 9 члена, в които са регламентирани основните правила за устройството и дейността на организацията. В чл. 2 се посочва и целта на на Българската Секция – „да разпространява между българския народ идеите между Паневропейския съюз за сближаване и сътрудничество между всички европейски народи на политическа, икономическа и културна почва.

За тази цел централата на Българската секция организира групи от съчувственици и дружества, създава брошури, урежда конференции, свиква събрания вътре в страната, а навън действа чрез мемуари, изложения и лично пропаганда, използвайки както международните конгреси на съюза, така и неговия официален орган „Паневропа”.²⁸

В устава по-нататък се разглеждат взаимоотношенията между централата и отделните групи, определя кои лица и корпорации (съюзи, дружества, синдикати, групи) могат да членуват, начини на придобиване на средства, управление, съюзен живот и пр. Съюзът се управлява от настоятелство в състав: председател, двама подпредседатели, секретар, касиер и четири члена съветници, избирани ежегодно от общото събрание в деня на основаването на секцията.

В чл. 5 четем, че „Централата на секцията се разделя на три комисии: а) за политика и малцинства; б) за стопански въпроси и в) за умствено сътрудничество. Всяка комисия избира от своята среда за срок от една година председател и секретар.

Едва дочакал другия ден от Учредителното заседание, Иван Шишманов бърза да пише на своя приятел, вдъхновител и съмишлиник от Виена и да му съобщи „радостната новина” че „вчера се учреди Българската секция на Паневропа”. Съобщава и членовете на Ръководството. В подробно писмо, което ще публикувам допълнително Куденхов-Калерги му благодари и „благодаря” на свой ред новоприсъединилата се България към голямата европейска идея.²⁹ А от Секретариата във Виена още на 18 март се разпращат писма до всички подсекции и ги призовават да поздравят българите и нейния председател. Съобщават и адреса – „Шипка” 11.³⁰

²⁷ Иван Шишманов. Дневник. Цит съч, с. 149.

²⁸ Пак там.

²⁹ РГВА, Ф. 554, оп.1, а.е. 13, л. 437.

³⁰ Пак там, л. 339.

По досега известните данни можем да установим, че това движение е имало сериозен отзвук сред българската общественост и наистина можем да определим неговото учредяване заслужено като проява на политическо и културно мъжество. На второто събрание за заместник председател е избрана Екатерина Каравелова – известна деятелка в българския обществено-политически живот. Тя започва да работи усърдно във феминистичната секция, която Централата основава и развива широка дейност през 30-те години.

Учредяването на българската секция се отбелязва в списанието на Куденхов-Калерги (според посочените данни от самия Шишманов в цитираното по-горе писмо до Калегри) . След като в него вече предишната година се споменава, че професор Шишманов, българският просветен министър, е поел инициативата да създаде в България секция на Паневропейския съюз³¹, сега се представя на читателя и самият факт. Наред с името на председателя са изброени и най-близките помощници: вицепрезидент Иван Гешов, председателката на Българската женска лига за мир и свобода госпожа Каравелова; секретар – Иван Байнов - президент на академичното дружество към Съюза на народите. Изтъква се също, че основаването на българската секция е приветствано от министър-председателя Ляпчев и от *всички* (к.м.-Р.К.) паневропейски съюзи.³² В „Съвета на членовете” влизат „Димитър Мишев (вицепрезидент на българското общество за правата на човека), Кирил Попов (директор на статистиката), д-р Н. Николаев (главен редактор на в. *La Bulgarie*) и депутатът Д. Кьорчев”³³

Месец по-късно (април 1927 г.) се основава и първият Български студентски съюз за Паневропа. Това отново се дължи на големия радетел на европейската идея Иван Шишманов. В поредно писмо до приятеля си Калерги той разказва за учредяването на студентската секция, което е станало в най-голямата аудитория на Университета. Лекцията му запленила младите и те подготвяли бързо Устава и различните документи. Много заявки за създаване на младежки секции имало и от провинцията. „Мога да говоря за голям напредък на нашето движение в България” – споделя ученият³⁴.

Дейността на Българската секция след нейното учредяване ще бъде разгледана подробно в отделна публикация. Ще спомена само, че тя продължава и след

³¹ Paneuropa, 2. Jahrgang, Doppelheft 11/12, S. 35.

³² Paneuropäische Union Bulgarien – Ebenda, 3. Jahrgang, Heft 4, S. 28.: „Die Konstituierung der Bulgarischen Sektion der Paneuropäischen Union fand am 13. März 1927 statt....Die Paneuropäische Union Bulgarien wurde zu Ihrer Gründung vom bulgarischen Ministerpräsidenten Liaptschev und von allen paneuropäischen Unionen beglückwünscht“.

³³ РГВА, Ф. 554, оп.1, а.е. 13, л. 435.

³⁴ Пак там, л. 432.

закреването на паневропейската секция във Виена през 1933 г. Създават се български клонове на паневропейското дружество на икономистите. Българите участват и в конференцията по проблемите на международния транспорт на страните от Дунавския регион, както и в конференции по инициатива на Митническия съюз даже и в навечерието на Втората световна война.

За нас в случая са важни следните основни наблюдения, които още по-пълно представят създателя ѝ – професор Иван Шишманов: Българската Паневропейска секция се основава почти едновременно с изброените вече секции на други държави като Германия, Франция, Литва, Полша, Гърция, Унгария и пр. Куденхов-Калерги съобщава на Шишманов, че през втората половина на 1927 г. и в Югославия набира скорост паневропейското движение. „Скоро ще Ви пиша за тамошните резултати по-подробно” – четем едно от писмата му.³⁵

Не може да се изключи и предположението, че при срещите си с Куденхов-Калерги Шишманов лично е говорел за необходимостта това движение да се активизира и разрасне в Югоизточна Европа, а и на север от нея. Не само горечитираното писмо дава основание за това. Калерги „докладва” на Шишманов и за поставените въпроси на едно от заседанията на Генералния съвет е обсъждано предложението на Шишманов за отделна секция на предстоящия конгрес за народностните малцинства. Той я е извоювал и чака само инициаторът – Шишманов – да я изпълни със съдържание. А българският учен е настоявал „този въпрос да е един от най-важните в програмата” им. И докато малцинствените въпроси не бъдат решени, не би имало в Европа дълготраен мир. И дава за пример македонския въпрос, който, „ако не се бил решал, Балканите щели да се разпаднат” – с тъга споделя българският паневропеец.³⁶

Изказаните тези и несъмнената подкрепа на Калерги нямаше да бъдат възможни без оформената идея на Иван Шишманов за единност и съвместност, за усвоените от него хуманистични принципи и последователно следваните европейски (в смисъл нанравствено-цивилизационни) послания, формулирани от плеяда умове през столетията и превърнали се във верую на тези млади „европейци”, неизменна част от които е и той самият. Ученият-политик и посланик успява да убеди българския елит още тогава в **смисъла** на Паневропа, да убеди останалите Паневропейци чрез дейността си и в **смисъла** на тяхното дело доверие към другите и най-вече да вдъхне кураж у своите съмишленици, които продължават делото му и след преждевременната му загуба. А немската секция на Паневропейския съюз в Берлин изпраща телеграма до

³⁵ Пак там, л. 412.

³⁶ Пак там: „ Der nächste Paneuropa Kongress darf nicht völkischen Minderheiten außer Acht lassen zu wollen. Sie muss eine der wichtigsten Punkte in unserem Programm sein. Denn solange die Minoritäten nicht befriedigt sind, würde es einen dauernden Frieden in Europa nicht geben. So muß unter anderem die mazedonische Frage eine befriedigende Lösung finden, sonst geht der ganze Balkan aus der Fugen“.

Иван Шишманов, в която поздравява „по-малката сестра” в борбата ѝ за обединяването на Европа³⁷. В телеграмата се изтъква също, че двете страни са извървели заедно **пътя на страданието** и в този смисъл тяхното застъпничество за мира в Европа е още по-основателно. До такъв **катарзис** могат да достигнат само достойни мъже. Затова и замисълът и борбата за обединена Европа след Първата световна война е мъжество от голям мащаб, каквото несъмнено притежава Иван Шишманов в качеството си на организатор, а и всички присъединили се български политици, интелектуалци и общественици, в качеството им на последователи и радатели на европейската идея.

Паневропа, Балканите и България са само една институционална субординация от голямата към по-малката общност. Тръгнем ли да „разчленяваме” нататък ще стигнем до темата за родина, род, семейство и ще навлезем в дебри дълбоки на теорията на институциите, които търсят да обяснят законите на общественото устройство. И каквито и тълкувания и схеми да бъдат приведени, не може да бъде избегната основната подбуда, която и интересува историка на културата, антрополога, обществоведа. А тя е: човешката съпричастност към общия ни дом (в тесен и в широк смисъл), в грижата за него, във волята на силните да го отстояват. Защото „мнозина са възвани, а малцина избрани”. И както през Възраждането „малцина” бяха избрани да поведат българския и останалите балкански народи към свобода и единение, така и след Първата световна война малцина са тези, които полагат основите на бъдещия обединен свят. Паневропейците са едни от тях. Защото за тях понятията род, родина и родолюбие произлизат наистина от един корен. Не само езиковедски. Оповавайки се на институционалната им обвивка – семейство, държава, регионална, континентална и друг вид общност, те са и тези достойни пазители на устояли на бурите ценности, вярващи във взаимността на взаиморазбирането и взаимоподпомагането. И то на всички институционални и ментални равнища.

Затова именно балканските народи имат основание да се гордеят, че са излъчили едни от първите „мъже европейци”. Дори и тогава те да не са успели да се преборят с егоистичните и разединителни сили, с разрушителния националистичен нагон, запленил „възваните”, с наслаяваната и понякога насилствено вливана омраза, те са извървявали поетапно и винаги на ново ниво волята за заедност.

Осъзнавали са също, че от опитните и зрелите, от мъдрите и „избраните” зависи и бъдещето на „младите”. Всяко поколение има нужда от тил и опора. И първите „мъже-

³⁷ Телеграмата е от 22 март 1927 г. и е получена на адреса на Шишманов на ул. „Шипка” № 11: Die Paneuropäische Union Deutschlands sendet ihrer jungen Schwester in Sofia herzliche Glückwünsche. Mögen die beiden Völker, die in schwerster Zeit zusammenlieten zu Vorkämpfern für die Einigung Europas waren”. – Пак там.

европейци” от Балканите са знаели това. Но поради историческата незрялост, други национални или личностни комплекси, или пък – още по- незряло –самоунищожителен инат, са орисали поколения наред на поведенческа самота и са ги лишили от основните и естествени човешки потребности от всеотдайна, дори жертвоготовна майчина и бащина закрила. А в нашия случай – и от Родина, и от Отечество. И както предсказва самият Куденхове-Калерги, че ще изминат десетки години, докато повечето хора осъзнаят нуждата от една европейска общност на народите. Защото още от изколешни времена всеки „избран” е знаел, че заедността е по-силна от разединеността.

В такъв смисъл българският професор Иван Шишманов е българският европейски институционалист, но и пророк. Макар и друга една притча да твърди, че „никой не е пророк в собствената си родина”. Дори да е донякъде и така – Иван Шишманов е пророк от европейски мащаб. А още по-отрадното е, че в 20-те години на 20-ти век, когато и балканските народи са силно разединени, той не е бил сам. Имало е и други „балкански пророци”, които посяват не само волята за балканско, но и за европейско единение.